

Emilia EPŠTAJN¹

Muzej afričke umetnosti, Beograd

AKTIVIZAM I SLOBODA DELOVANJA ZAGORKE GOLUBOVIĆ

(Zagorka Golubović, *Moji horizonti: mislim, delam, postojim*, Žene u crnom, Centar za ženske studije, Beograd 2012)

Zagorka Golubović je filozofkinja koja ne razdvaja teoriju i praksu, život i pisanje, a pisanje temelji na najdirektnijoj spoznaji stvarnosti kroz iskustvo koje uključuje i ono što nam se dešava, način na koji misaono procesuiramo to što nam se dešava, kao i delatno koje podrazumeva akciju – kada pokušavamo da ostavimo trag i promenimo naše okruženje. Pisanje je i lični i politički čin. Sa druge strane, ne možemo *misliti* jedno a da to ne utiče na to kako ćemo postupati, time i *postojati*. Zbog toga, u samom naslovu, na samom početku, Zagorka Golubović dopunjuje Dekartovo *Cogito, ergo sum*, („mislim, dakle postojim”) sa *mislim, delam, postojim*. Bez delanja ili delovanja na naše okruženje, bez insistiranja na tome da ga menjamo, ali i da kritički pristupamo sebi u cilju sopstvenog menjanja, ne možemo govoriti o aktivnom postojanju. Životni naučni projekat Zagorka Golubović je duboko humanistički i nakon više od šest decenija rada i osam decenija življenja, u potpunosti utemeljen u jednoj filozofskoj, jugoslovenskoj i post-jugoslovenskoj, društveno-teorijskoj, kritički marksističkoj i veoma savremenoj alter-globalističkoj erudiciji.

Knjiga je ne samo osvrt autorke na razvoj njenih teorijskih opredeljenja, već istovremeno i presek jednog života koji, napisan iz autobiografske vizure, nudi jedinstven pogled na (samo) neke od burnih perioda jugoslovenske i srpske istorije. Iako se striktno ne drži hronologije u izlaganju, autorka knjigu počinje

1 E-mail: emilia.epstajn@museumofafricanart.org

sećanjem na vreme svoje jugoslovenske mladosti i „realnog socijalizma” ne samo kao neko ko je sudbinski rođen u tom vremenu, već kao neko ko je sa kritičnošću pristupio svakoj ulozi koja mu je u tom vremenu data. Zatim, ona razmatra devedesete godine prošloga veka i razloge zbog kojih se nacionalizam pokazao kao očekivani ishod za Srbiju. Autorka ponavlja svoju tezu da je usled duboko usađenog autoritarnog karaktera našeg društva, jedan autoritarni sistem zamenjen drugim, i da je ideologija socijalističkog realizma zamenjena nacionalističkom (ratničkom) ideologijom. Na kraju, čitav tekst je pisan ne toliko sa ciljem revizije prošlosti, koliko radi razumevanja sadašnjosti. Sadašnjost je u našem društvu, kako autorka kaže, šuplja kopija dominantnih neoliberalnih političkih trendova koji zagovaraju demokratski model društva. Nažalost, on zapravo nema nikakvu originalnu ideologiju iza sebe, već predstavlja opasno zaranjanje u najsurovije aspekte kapitalističke privrede u praksi koja nije utemeljena u razumevanju liberalne politike (u idejnoj sferi). Sadašnje stanje krize demokratije u Srbiji, Zagorka Golubović dovodi u vezu sa širim kontekstom svetske krize, dok se neuspeh uspostavljanja jednog pravednijeg i pravičnijeg društva, može objasniti nasleđenim društvenim karakterom koji je obeležen nekom vrstom predmoderne svesti i koja danas pokazuje sklonost ka tome da neupitno prihvata tekovine neoliberalizma. U jakom humanističkom ključu, Zagorka Golubović piše: „Najveću odbojnost prema neoliberalnoj ideologiji osećam zbog toga što je u velikoj meri zakočila, a sve više pretili i da uništi sve potencijale stvarane tokom dugotrajne istorije sveta” (164).

Lični, *autobiografski* deo knjige, napisan je kroz autorkin osvrt na društvene i istorijske okolnosti u kojima je rođena i u kojima je stasavala. Za Zagorku Golubović je, čini se, važno da utemelji svoje teorijske teze u sopstvenoj biografiji. Ona to čini bez nepotrebnih sentimentalnosti, krajnje kritički, tako što se u kraćim i dužim segmentima periodično vraća u prošlost. Pri tome, podseća na važne trenutke iz ličnog života preko kojih kreira pozadinu za razumevanje razloga zašto je njeno teorijsko stasavanje i utemeljivanje našlo svoj logički zaključak u *personalizmu* kao „osnovnom uverenju i filozofskom usmerenju” (199).

Odbijajući da prihvati da su je u ranoj mladosti društvene okolnosti primorale na određene društvene uloge i norme, Zagorka Golubović ih danas posmatra kao konstitutivne za sopstvenu ličnost, odnosno za lično i društveno sazrevanje. Tu se ogleda idejni aparat koji je pokretao njen aktivizam u mlađim

danima, a koji se direktno upućuje (skoro kao savet) čitaocu: borba nije puko, neproduktivno odbijanje da se učestvuje u sistemu, već da se ulaskom u njega, maksimalnim sagledavanjem stanja i beskompromisnim kritičkim pristupom deluje u cilju promene (čak iako je u većini slučajeva to delovanje osujećeno ili se završava izbacivanjem iz istog tog sistema). U teoriji i u sopstvenoj praksi, autorka je uvek svesna dvojnosti ljudskog postojanja koje je i individualno i kolektivno, ali ipak shvaćeno tako da je lični razvoj, zapravo, rad na sebi, i da se formirana ličnost kreira tek kada se dostigne izvestan nivo karakterne zrelosti jedinice koja tada aktivno participira u menjaju sveta oko sebe.

Zagorka Golubović je kao veoma mlada doživela strahote rata, rano se udala i rodila dete, postala članica SKOJ, ubrzo i sekretarica u OK KPJ, kao i članica komiteta USAOS. Nakon diplomiranja na Odeljenju za filozofiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, ona postaje profesorka u Zemunskoj i Četvrtoj beogradskoj gimnaziji, a vrlo brzo počinje i da radi u Izdavačkom preduzeću „Rad”. Njeni dalji angažmani kao poslanice Savezne skupštine, a 1963. godine i kroz članstvo u jugoslovenskoj misiji u Generalnoj skupštini UN u Njujorku „pokazaće kako je moja na mahove kontroverzna biografija bila ‚odraz‘ suštinskih kontroverzi jugoslovenskog sistema” (48).

Godine 1964. i 1965, bile su ključne za autorkino teorijsko sazrevanje, pre svega, zahvaljujući razmeni sa intelektualcima koji su se okupili oko časopisa *Praxis* i Korčulanske ljetnje škole (52–53). Ključnu, 1968. godinu, Zagorka Golubović prepoznaje ne samo kao puki odraz političkog buđenja brojnih pokreta širom Zapadnog i Istočnog sveta, već i kao autentični „bunt protiv simuliranog ‚socijalizma‘” u Jugoslaviji (55) koji je, iako je tu nudio izvesne slobode, zapravo predstavljao vid

„umerenog autoritarnog režima, u kojem se i dalje odražavala neprihvatljiva socijalna diferencijacija, carovala birokratska hijerarhija (...), zloupotrebljavala se sloboda u obliku prava države/partije da sprečava ‚subverzivnu slobodu‘, negovao ‚kult ličnosti‘ i idolopoklonstvo, gazila ljudska i građanska prava” (56).

Premda je 1968. godina razotkrila autoritarni karakter jugoslovenskog društva, Zagorka Golubović u „devedesetim” ne vidi toliko logičan nastavak kada je reč o autoritarnosti, koliko konstantu jedne regresivne i involutivne tendencije srpskog društva okrenutog tradiciji i konzervativizmu. Oslanjajući se na Fromov

(Erich Fromm) pojam društvenog karaktera, ona prepoznaje da srpsko društvo nije država građana, već podanika, tako da ni ideje o „građanskoj participaciji” ne mogu da se primene jer kao *ideja* nisu osveščene kod nosioca vlasti, a ni kod, šire gledano, pasiviziranih masa ljudi koji nemaju svest o političkom subjektu. I kada govori o političkom subjektu, Zagorka Golubović vidi čoveka kao aktivnog sudeonika u društvu koji može da pruža i koji pruža otpor.

Postepenom gradacijom autobiografskih podataka i istorijskih činjenica, tekst Zagorka Golubović dostiže vrhunac u kritici neoliberalizma i neoliberalne teorije. Ovom problemu se autorka aktivno posvećuje od kraja 1990-ih godina. Da bismo razumeli i razumele poraz zapadnog kapitalizma čije su posledice svetska ekonomska kriza 2008. godine, zatim negativne posledice globalizacije i sve snažnije pulsiranje neoimperijalističkih pretenzija „vulgarnog kapitalizma”, Zagorka Golubović nas vraća samim temeljima, ideologiji ove politike, manifestovanoj u dominaciji privatne svojine i slobodnog tržišta. U oba slučaja ekstremni individualizam jedinke je zagantovan, pre svega, u polju neograničenog sticanja materijalnih dobara bez ikakvog obzira prema masama siromašnih koji sa rastom bogatstva pojedinaca, neumitno gube čak i najmanju šansu za zadovoljavanje osnovnih potreba. Kapitalizam kao ideologija, na taj način, garantuje individualizam samo u domenu novca i zgrtanja bogatstva. Ova vrsta individualizma u potpunosti zanemaruje bilo koji oblik zajedništva ili „komunitarnosti”. Prema Zagorki Golubović, zbog tog zanemarivanja osećaja za povezanost ljudi unutar zajednice, ne isključivo kao individua, već kao onih koji dele i koji su deo zajednice, neoliberalizam ostaje zaslepljen pred jednim od kamena temeljaca rane neoliberalne teorije, a to je poštovanje osnovnih ljudskih (građanskih) prava i sloboda. „Demokratija se” – tvrdi Zagorka Golubović, „održava stvaranjem uslova za socijalnu jednakost” (225), a neoliberalizam kao

„[j]edna ekstremistička ideologija, koja se zasniva na egoističkom individualizmu koja opravdava socijalnu nejednakost, proklamujući kao najcenjenije građane vlasnike ogromnog (uobičajeno nelegalno stečenog) bogatstva; zamenjujući solidarnost kao značajnu društvenu vrednost arbitrarnim milosrđem nove ‚klase posednika’ prisvojenih društvenih dobara” (223–224)

zapravo i nije demokratija u svom izvornom idejnom obliku. Pitajući se zašto prosvetiteljski ideali liberalne teorije nisu ostvareni u savremenim demokratijama, Zagorka Golubović zaključuje da su s obzirom na to da su nastali u 18. i 19. veku, ti ideali jednostavno izgubili korak sa ubrzanim tehnološkim razvojem koji je 20. vek doneo, i da su za poraz krivi teoretičari koji: „nisu uspeali da artikulišu novu paradigmu koja bi omogućila adekvatnije projekte za neophodne promene” (234).

Jedno moguće rešenje, Zagorka Golubović nalazi u *personalizmu* kao ličnom opredeljenju, odnosno u personalističkoj teoriji Emanuela Munijera (Emmanuel Mounier) koja se gradi na ideji postojanja jakog subjekta u političkoj sferi, subjekta koji je to postao kroz mukotrpan proces, kroz proces postajanja građaninom. Zapravo, samo odbacivanjem okova autoritarnosti društva, čovek može zaista da postane ličnost. Zagorka Golubović je uverena da

„demokratska društva mogu ostvariti samo ljudi koji su u svom razvoju dosegli nivo ličnosti/građana kao samosvesnih *subjekata*, koji se ne pokoravaju ‚vlasti’, kao neprikosnovenom autoritetu, čak iako su je sami izabrali, jer demokratiju shvataju kao osnovno pravo svakog građanina da bude ravnopravan učesnik u donošenju odluka o svom životu i životu zajednice” (239).

Savremeni „vulgarni kapitalizam” na osnovama neoliberalne teorije koja se izjednačava sa ispraznim ponavljanjem fraza o jednakosti i jednakopravnosti ljudi i građana, a koja u praksi ispoljava njihovo neizrečeno ali očevidno kršenje, nije društvo demokratije.

U teorijskom smislu Zagorka Golubović sebe danas vidi u okvirima nove levice koja se oslanja na liberalnu teoriju i istovremeno je kritikuje, i reinterpreтира Marksovo (Karl Marx) nasleđe (171–197). Iako je vezana za Marksove tekstove od svojih najranijih radova, Zagorku Golubović danas interesuju oni autori koji preispituju održivost Marksovih ključnih pojmova, odnosno pojmova koji bi na neki način činili „jezgro” njegove misli, poput pojmova *otuđenosti* i *odnosa rada i kapitala*. U tom smislu, autorka se oslanja na čitav niz teoretičara (poput Karla Korša [Karl Korsch], Roze Luksemburg [Rosa Luxemburg], Antonija Gramšija [Antonio Gramsci], Ernesta Bloha [Ernst Bloch] i Zigmunda Baumana [Zygmunt Bauman]) i iz njihovih kritika izdvaja određene segmente za koje smatra da pomažu u kritičkom razmatranju

neoliberalne teorije i neoliberalizma kao političkog okvira savremenog kapitalizma. Autorka nam otkriva kao svoju teorijsku sagovornicu i Hanu Arent (Hannah Arendt), posebno u razmišljanjima o odnosu između teorije i prakse, i razlici koju pravi između vlasti i moći.

Zagorka Golubović ostaje verna Erihu Fromu i to posebno kategoriji *društvenog karaktera* kroz koju From, a tu ga ona sledi, shvata da „kapitalizam stvara onakve ljude kakvi su im potrebni da bi funkcionisao” (183). Savremeni kapitalizam i prateća neoliberalna teorija i politika ne predstavljaju mesto iz kojeg bi se moglo razviti (prema Fromovoj terminologiji) „zdravo društvo”. Iz toga se zaključuje da je savremeni kapitalizam, sistem koji stvara čoveka koji održava stanje *status quo* i da bi jedan socijalistički, tj. više solidarni sistem bio primereniji za razvoj ličnosti.

Čitav niz autora poput Vilhelma Rajha (Wilhelm Reich), Leška Kolakovskog (Leszek Kołakowski) i Kornelijusa Kastoriadis (Cornelius Castoriadis) važni su za Zagorku Golubović jer potvrđuju da je marksizam i dalje produktivna oblast razmišljanja u filozofiji i da se snažnim argumentima može u savremenoj, ne-postmodernoj filozofiji insistirati na humanizmu, aktivizmu i sposobnosti čoveka za emancipaciju. Temeljnim poznavanjem Marksove teorije i dijalektičkim pristupom u formi kritike njegove metodologije, Zagorka Golubović radi na utvrđivanju održivosti njegove misli koja je osvedočena u aktuelnosti ovog teoretičara danas.

Zagorka Golubović je filozofkinja koja shvata čoveka ne kao pukog roba(-ota), već prepoznaje značaj nastavljanja filozofskog razmatranja ljudske prirode, slobode i mogućnosti za razvoj slobodnih ličnosti u društvu. Zato ne čudi njeno lično i filozofsko opredeljenje za *personalizam* koji insistira na potencijalima za ostvarivanje individualne – političke moći subjekta, koji je uvek u dosluhu i ravnoteži sa mogućnostima za kolektivnu emancipaciju, odnosno društvenu solidarnost. Knjiga Zagorke Golubović *Moji horizonti: mislim, delam, postojim* predstavlja dragoceno svedočanstvo o životnom i teorijskom putu jedne od naših najznačajnijih savremenica koja i dalje ne prestaje da nas zadivljuje svojim ostrim, jasnim i beskompromisnim uvidima u svet u kome živimo, ali istovremeno ne gubeći nadu u čovečanstvo i našu moć emancipacije.